

Sławomir Jerzy Snarski

Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW

Wyniki ekonomiczne gospodarstw indywidualnych województwa białostockiego, prowadzących różne kierunki produkcji na glebach lekkich

Wstęp

Pięcioletnie badania prowadzone na celowo wybranych, rodzinnych gospodarstwach województwa białostockiego, które prowadziły produkcję rolniczą na glebach lekkich o wskaźniku bonitacji do 0,8, potwierdziły możliwość uzyskiwania w tych warunkach poziomu produkcji powyżej średniej krajowej i wojewódzkiej. Gospodarstwa, które objęto badaniami w latach 1989–1993, charakteryzowały się ustabilizowanymi kierunkami produkcji. Z populacji 51 gospodarstw wziętych do szczegółowych badań: 22 gospodarstwa przyjęły kierunek produkcji bydłowej, 7 produkcji trzodowej, 8 produkcji bydłowo-trzodowej, 6 trzodowo-bydłowej i 8 wielostronnej. Widać wyraźnie z tego zestawienia, że dominowały kierunki zwierzęce, które, jak potwierdziły badania, dostarczały wyższych dochodów tym gospodarstwom. Dominacja kierunku bydłowego miała swoje źródło w dużych ilościach TUZ w UR badanych gospodarstw. Średnio gospodarstwa dysponowały w strukturze UR 39% TUZ, a to predysponowało je do przyjmowania tego kierunku produkcji rolniczej.

Pomimo że gospodarstwa uzyskiwały dobre wyniki produkcyjne, to analiza produkcyjno-organizacyjna gospodarstw wskazywała na istnienie wielu błędów natury organizacyjnej i technologicznej, których eliminowanie mogły przynieść znaczną poprawę w osiągniętych wynikach produkcyjnych tych gospodarstw.

Ważnym aspektem badań było ustalenie, czy gospodarstwa położone na glebach lekkich w województwie białostockim, osiągają wyniki ekonomiczne na poziomie umożliwiającym ich funkcjonowanie i rozwój. Jaki poziom dochodu rolniczego osiągały te gospodarstwa, przy zaangażowaniu jakich nakładów i co decydowało o wielkości dochodu oraz jego zmienności? Chodziło również o ustalenie, które kierunki produkcji są bardziej efektywne i co o tym decyduje.

Ekonomiczna analiza wyników gospodarowania

Analiza ekonomiczna wybranych gospodarstw prowadzących produkcję rolniczą na glebach lekkich w woj. białostockim obejmuje wyniki produkcyjne i dochodowe, a także analizę kosztów materiałowych i ogólnych. Wszystkie kategorie produkcji, kosztów i dochodów, występujące w analizie ekonomicznej, zostały ujęte w cenach bieżących.

W warunkach gospodarki rynkowej podstawowe znaczenie ma kategoria produkcji towarowej. Związane jest to z tym, że tylko gospodarstwa produkujące na zewnątrz, a nie wyłącznie na samo zaopatrzenie, mają możliwość uzyskiwania środków finansowych na odtworzenie procesów produkcyjnych na przyjętym lub rozszerzonym poziomie. Jednak pomimo tego w dalszym ciągu finalnym efektem procesu wytwórczego w gospodarstwach rodzinnych pozostaje produkcja końcowa. Stąd też poziom produkcji gospodarstw zaprezentowano przy pomocy produkcji towarowej i końcowej. Nie jest możliwa produkcja bez poniesienia na nią nakładów, a wyniki produkcyjne ściśle zależą od ilości, jakości i struktury nakładów. W gospodarstwach na końcowe wyniki ekonomiczne w znacznym stopniu rzutują nakłady materiałowe z zakupu zużyte w procesie produkcyjnym. W analizie ekonomicznej nakłady materiałowe pochodzące z zakupu i zużyte w procesie wytwórczym podzielono na trzy grupy, a mianowicie: nakłady poniesione na produkcję roślinną, nakłady poniesione na produkcję zwierzęcą oraz pozostałe nakłady materiałowe, których nie można było przypisać bezpośrednio do dwóch pierwszych działów produkcji. Poza kosztami materiałowymi analizie poddano koszty ogólne gospodarstw, zwane także majątkowymi. Są to elementy kosztów biorące bezpośrednio udział w tworzeniu na poziomie gospodarstw produkcji czystej brutto. Produkcja ta, pomniejszona o koszty ogólne, stanowi dochód rolniczy brutto, a więc wynik finansowy gospodarstw. Poziom tego dochodu z jednej strony jest miarą zadowolenia rolnika z prowadzonego gospodarstwa i wpływa na poziom życia jego rodziny, a z drugiej strony poziom dochodu warunkuje możliwości rozwojowe gospodarstw poprzez zawarty w nim nośnik akumulacji. Brak dochodu lub jego niski poziom ogranicza elastyczność gospodarstwom w dostosowywaniu się ich do potrzeb i wymagań rynku.

Koszty materiałowe pochodzące z zakupu poniesione na produkcję w gospodarstwach

Badane gospodarstwa na wytwarzaną produkcję ponosiły określone koszty materiałowe. Były to koszty zarówno wewnątrzgospodarcze, jak i koszty obrotowych środków produkcji oraz materiałów i usług. W rachunku ekonomicznym pominięto obrót wewnątrzgospodarczy, przyjmując jako efekt produkcyjny gospodarstw produkcję końcową i towarową. Tak więc w analizie uwzględniono jedynie koszty materiałowe pochodzące spoza gospodarstwa, czyli zakupione. Jak wykazały

badania, ogólne kwoty kosztów w całej zbiorowości, średnio na gospodarstwo wynosiły: w roku 1989 – 1,4 mln zł, w roku 1991 – 31,1 mln zł, a w roku 1993 – 66,2 mln zł. Daje się zauważyć wyraźny skokowy wzrost kosztów materiałowych w gospodarstwach w okresie lat 1991–1993. Było to efektem drastycznego wzrostu cen na środki do produkcji rolnej. Poziom kosztów był zróżnicowany w obrębie poszczególnych kierunków produkcji. Najwyższymi kosztami materiałowymi, z pięciu analizowanych kierunków produkcji, charakteryzował się kierunek trzodowy. Jego koszty średnio były wyższe o około 65% w roku 1989 i około 46% w 1993 r. od przeciętnych kosztów w innych kierunkach produkcji. Niższe koszty materiałowe charakteryzowały kierunki bydłące i wielostronne. Przyczyn takiego układu kosztów materiałowych z zakupu należy upatrywać w większych zakupach pasz treściwych i dodatków paszowych w kierunku trzodowym w porównaniu do innych kierunków produkcji. W okresie badawczym dało się zauważyć malejącą dynamikę wzrostu kosztów materiałowych z zakupu.

Interesująca jest analiza struktury kosztów materiałowych z zakupu (tab. 1). Otóż, w wyjściowym roku badań (1989) w poszczególnych kierunkach produkcji udział trzech grup kosztów, a mianowicie kosztów bezpośrednio związanych z produkcją roślinną, bezpośrednio związanych z produkcją zwierzęcą i kosztów tzw. pozostałych, był mniej więcej wyrównany i oscylował na poziomie 30% dla kosztów w produkcji roślinnej i zwierzęcej oraz na poziomie około 40% dla pozostałych kosztów. Natomiast widać wyraźną zmianę w strukturze kosztów wraz z upływem czasu. W roku 1993 koszty pozostałe średnio w gospodarstwie stanowiły już około 60%, przy jednoczesnym spadku udziału kosztów związanych z produkcją zwierzęcą do bez mała 10% i utrzymaniu się na poziomie 30% kosztów związanych z produkcją roślinną. Co było przyczyną zmian w strukturze kosztów materiałowych? Otóż, jak się wydaje, główną przyczyną zmian w strukturze kosztów, w obrębie kosztów obejmujących: paliwo, energię elektryczną, opał i materiały, był gwałtowny wzrost cen na te elementy czynników produkcji. Energia elektryczna, opał i paliwo wykazują małą elastyczność cenową i dochodową ze względu na swój charakter i niesubstituowalność w procesie produkcji. Gospodarstwa pomimo wzrostu cen zmuszone są do zakupu tych środków materiałowych, gdyż nie ma możliwości prowadzenia produkcji bez poniesienia tych nakładów. Z analizy struktury kosztów materiałowych z zakupu widać wyraźnie, że gospodarstwa odczuwały wzrost cen na poszczególne środki do produkcji, szukały oszczędności tam, gdzie było to możliwe, choć nie zawsze racjonalne. Jak pokazano, zwiększony udział kosztów tzw. pozostałych w kosztach materiałowych ogólnych, przy ograniczonych zasobach finansowych gospodarstw, wpłynął wyraźnie na zmniejszenie udziału kosztów bezpośrednio związanych z produkcją zwierzęcą. Gospodarstwa szczególnie obniżyły zakup pasz i dodatków paszowych. Udział tych kosztów w strukturze kosztów materiałowych ogółem spadł z poziomu 13% w 1989 r. do poziomu 7% w 1993 r. Szczególnie drastycznie spadł zakup zwierząt do chowu. Koszty zakupu zwierząt do chowu w

Tabela 1.

Struktura kosztów materiałowych i usług z zakupu w badanych gospodarstwach w %

Wyszczególnienie	Kierunek produkcji					
	bydłocy			trzodowy		
	1989	1991	1993	1989	1991	1993
1	2	3	4	5	6	7
Koszty materiałowe i usługi ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym						
a) produkcja roślinna	28,6	35,7	30,3	23,5	25,1	21,8
– nasiona i sadzeniaki	4,2	1,3	0,6	2,4	0,7	0,4
– nawozy mineralne i wapno	14,7	29,1	25,0	14,9	20,5	16,5
– środki ochrony roślin	1,4	2,5	2,4	1,6	2,8	1,9
– usługi mechanizacyjne	8,3	2,8	2,3	4,6	1,1	3,0
b) produkcja zwierzęca	26,8	8,4	7,9	41,3	22,9	18,8
– pasze treściwe i dodatki pasz.	6,0	4,3	4,0	33,1	19,6	15,0
– pasze inne	–	–	–	2,2	–	–
– zwierzęta do chowu	17,8	2,0	1,1	3,4	1,3	1,2
– leczenie i inseminacja	3,0	2,1	2,8	2,4	2,0	2,6
– inne koszty	–	–	–	0,2	–	–
c) pozostałe koszty materiałowe	44,6	55,9	61,7	35,2	52,0	59,4
– paliwo, smary, opat i energia elektryczna	23,9	49,4	53,6	18,2	45,3	48,8
– usługi transportowe	–	–	–	–	–	–
– usługi remontowe	5,8	0,5	–	2,5	0,3	1,5
– części zamienne, materiały do remont. inne wydatki produkcyjne	14,9	6,0	8,1	14,5	6,4	9,1

Źródło: Obliczenia własne

1989 r. stanowiły w strukturze kosztów materiałowych przeciętnie 11% , by w 1993 r. przyjąć poziom 1%.

Co dyktowało taki kierunek działań rolników? Otóż, rolnicy szukając oszczędności, a inaczej mówiąc szukając możliwości prowadzenia gospodarstwa w okresie nieproporcjonalnego wzrostu cen na środki do produkcji rolniczej w stosunku do cen produktów rolniczych, wprowadzali ograniczenia tam, gdzie nie eliminowały one możliwości kontynuowania obranych kierunków produkcji. Przechodzili w produkcji zwierzęcej z pasz pochodzenia przemysłowego na pasze gospodarskie, godząc się na potencjalnie niższe wyniki produkcyjne. Odnawiali stada zwierzętami pochodzącymi z własnego chowu, co też mogło wpłynąć na niższą wydajność produkcyjną stad.

Niezmniejszanie się udziału kosztów materiałowych w produkcji roślinnej w badanym okresie było związane ze specyfiką tego działu produkcji rolniczej. Mimo wzrostu cen na nawozy mineralne nie można ich w sposób racjonalny wyeliminować z technologii produkcji poszczególnych upraw. Można ograniczyć nawożenie, ale

									Ogółem					
bydłęco-trzodowy			trzodowo-bydłęcy			wielostronny								
1989	1991	1993	1989	1991	1993	1989	1991	1993	1989	1991	1993			
8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19			
100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0			
36,0	42,6	34,1	21,0	38,4	26,5	32,2	41,2	34,0	28,4	35,8	29,5			
4,4	0,2	0,6	2,3	2,1	0,2	1,7	1,2	1,0	3,3	1,0	0,5			
19,3	35,3	26,0	12,1	30,0	24,2	20,1	32,4	27,7	16,0	29,0	23,9			
3,5	3,3	3,8	2,0	3,2	2,1	3,0	3,9	3,6	2,0	3,0	2,7			
8,8	3,8	3,7	4,6	3,1	—	7,4	3,7	1,7	7,1	2,8	2,4			
15,2	9,9	8,6	31,6	7,5	8,7	19,7	8,9	9,7	27,8	11,7	10,5			
7,8	8,0	6,0	11,2	5,0	4,5	8,7	6,9	7,0	13,2	8,5	7,0			
—	—	—	—	—	—	—	—	—	0,5	—	—			
5,0	0,3	0,5	17,6	0,7	1,4	7,3	0,4	0,6	11,2	1,3	0,9			
2,4	1,5	2,1	2,8	1,8	2,8	2,5	1,6	2,1	2,7	1,9	2,6			
—	—	—	—	—	—	1,2	—	—	0,2	—	—			
48,8	47,5	57,3	47,4	54,1	64,8	48,1	49,9	56,3	43,8	52,5	60,0			
23,6	43,0	49,9	25,6	45,5	55,1	24,8	45,0	49,4	22,8	46,8	51,5			
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
10,4	—	0,4	1,5	1,8	—	12,7	—	2,0	6,4	0,4	0,6			
14,8	4,5	7,0	20,3	6,8	9,7	10,6	4,9	4,9	14,6	5,3	7,9			

tylko do pewnego technologicznie uzasadnionego minimum. To samo dotyczy środków ochrony roślin. Większość gospodarstw stosowała niezbędne zabiegi chemiczne, nie stosując pełnych programów ochrony poszczególnych upraw. Stąd też przy takim poziomie stosowania ochrony roślin w gospodarstwach nie było możliwe ograniczenie kosztów w związku ze wzrostem cen na te środki. Właśnie te czynniki wpływały na ustabilizowanie się struktury kosztów materiałowych w produkcji roślinnej gospodarstw.

Zapewne z dużą dozą prawdopodobieństwa można stwierdzić, że struktura kosztów w analizowanych gospodarstwach była niewłaściwa, zważywszy na to, że najmniej ponosiło się nakładów w dziale produkcji zwierzęcej, który to dział, jak potwierdziły badania, przynosił gospodarstwu najwyższe dochody i był najbardziej efektywny. Niemniej należy zauważyć, że struktura kosztów jest wymuszana z jednej strony przez ilość środków finansowych będących w dyspozycji gospodarstw, a z drugiej strony przez ceny na środki do produkcji rolniczej. Przy ograniczonej ilości środków finansowych w gospodarstwie rolnik nie może swobodnie i

racjonalnie kierować nakładów na produkcję, gdyż w pierwszej kolejności musi ponosić nakłady na te czynniki produkcji, bez których produkcja nie jest możliwa, a dopiero po wypełnieniu tego wymogu może skierować nakłady na czynniki poprawiające efektywność produkcji, takie jak np. nawozy, dodatki paszowe itp.

Aby uzasadnić tezę bezpośredniego wpływu wzrostu cen środków materiałowych i usług zaangażowanych w produkcję rolniczą na strukturę kosztów, zasadne będzie przeanalizowanie stopy wzrostu niektórych grup kosztów materiałowych. I tak przyjmując poziom kosztów materiałowych z zakupu przypadających przeciętnie na gospodarstwo w całej zbiorowości w roku 1989 za 1,0 obserwuje się wzrost wskaźnika w roku 1991 do 22,8, a w roku 1993 do 48,5. Oczywiście występowało znaczne zróżnicowanie wzrostu tego wskaźnika w poszczególnych grupach kosztów. W analizowanym okresie najsilniej wzrosły koszty tzw. pozostałe, w 1993 r. wskaźnik dla nich wynosił 66,5. Wśród tej grupy kosztów, dla paliwa, energii elektrycznej i opału, wskaźnik wzrostu wynosił na przestrzeni okresu badawczego bez mała 110. Drugą z kolei grupą kosztów były koszty związane bezpośrednio z produkcją roślinną, ze wskaźnikiem wzrostu w okresie badawczym na poziomie 50,3. Tutaj najszybsze tempo wzrostu wykazywały koszty nawozów mineralnych – wskaźnik 82,5 i koszty środków ochrony roślin – wskaźnik 65,7, obliczony dla skrajnych lat badań. Koszty związane bezpośrednio z produkcją zwierzęcą miały najniższą dynamikę wzrostu. Wskaźnik w okresie badawczym wynosił niewiele powyżej 18 i znacznie odbiegał od dynamiki wzrostu pozostałych grup kosztów. Prezentowane tendencje zmian wskaźnika stopy wzrostu poszczególnych grup kosztów materiałowych były charakterystyczne dla wszystkich kierunków produkcji rolniczej, prowadzonych przez objęte badaniami gospodarstwa. Stąd też można zaryzykować tezę, że przyczyny zmian struktury kosztów materiałowych w gospodarstwach miały charakter obiektywny i tkwiły poza nimi.

Analizując strukturę i poziom kosztów materiałowych w gospodarstwach, interesującym jest znalezienie odpowiedzi na pytanie: czy wzrost kosztów wpływa tylko ze wzrostu cen środków produkcji i usług oraz jak przedstawia się strona ilościowa kosztów? Odpowiedzi na to pytanie udzielają liczby zawarte w tabeli 2. Liczby te wskazują, że poziom nakładów w badanych gospodarstwach w roku wyjściowym był niski. Dotyczy to wszystkich kierunków produkcji z wyjątkiem kierunku trzodowego w zakresie nawożenia mineralnego i zużycia pasz treściwych i koncentratów. Przeciętne nawożenie stosowane w wysokości 205 kg NPK na 1 ha UR w tych warunkach należy uznać za dość wysokie. Również zużycie pasz treściwych i koncentratów z zakupu na poziomie 6,9 dt na 1 SD było średniowysokie. Generalnie poziom nakładów w okresie badawczym ulegał znacznemu ograniczeniu ilościowemu w gospodarstwach. Jeżeli przyjąć poziom nakładów w 1989 r. za 100%, to w roku 1993 poziom dla niektórych nakładów był następujący:

- pasze treściwe i koncentraty białkowe (dt na SD) – 66%,
- dodatki paszowe (kg na SD) – 40%,

- ziarno siewne i nasiona (dt na ha GO) – 21%,
- nawozy mineralne (kg NPK na ha UR) – 84%.

Z tego daje się zauważyć znaczny proces ekstensyfikacji produkcji w badanych gospodarstwach. Jego źródło tkwiło we wzroście cen na środki produkcji. Poszukując zatem odpowiedzi na poprzednio postawione pytanie, należy stwierdzić, że ceny były głównym powodem wzrostu kosztów produkcji, a nie proces intensyfikacji produkcji. A więc wartościowy wzrost nakładów materiałowych nie wpływał na intensyfikację produkcji. Wzrost cen na środki produkcji jako główna przyczyna ekstensyfikacji produkcji w owym okresie wynosił m.in.: dla węgla – 112, dla dodatków paszowych – 93, dla nawozów mineralnych i energii elektrycznej – 88, dla usług mechanizacyjnych i oleju napędowego – 44. (Wskaźnik obliczono dla 1993 r., przyjmując poziom cen 1989 = 1).

Produkcja końcowa i towarowa

Efektom ponoszonych przez gospodarstwa nakładów jest produkcja, która stanowi nieodzowny czynnik do uzyskania przez gospodarstwo dochodów.

Poziom produkcji końcowej brutto przeciętnie w całej zbiorowości badanych gospodarstw wynosił 10,0 mln zł w 1989 r. i 172,1 mln zł w 1993 r. Produkcja towarowa brutto w analogicznym okresie wynosiła odpowiednio: 9,9 mln zł i 158,2 mln zł. Widoczny jest znaczny wzrost wartości zarówno produkcji końcowej, jak i towarowej brutto w gospodarstwach. Nie decydował o tym znaczący przyrost produkcji, lecz przede wszystkim wzrost cen na produkty rolnicze w owym okresie. Najwyższy poziom produkcji końcowej i towarowej osiągały gospodarstwa trzodo-we. Przeciętnie od 20% w 1989 r. do 50% w 1993 r. wyższy był poziom produkcji w tych gospodarstwach w zestawieniu z innymi kierunkami produkcji. Zważywszy, że w strukturze produkcji tych gospodarstw produkcja zwierzęca stanowiła bez mała 90%, z tego trzoda chlewna 75%, świadczyło to o wyższej produktywności trzody chlewnej w stosunku do innych gałęzi produkcji.

Wzrastał we wszystkich badanych gospodarstwach udział produkcji zwierzęcej w produkcji końcowej i towarowej brutto. Udział tego działu produkcji w produkcji końcowej i towarowej gospodarstw stanowił w 1989 r. 83%, a w roku 1993 – 88%. Natomiast występowała odwrotna tendencja w dziale produkcji roślinnej. Jego udział w strukturze produkcji końcowej i towarowej zmniejszył się o około 4% w okresie badawczym. Świadczyć to mogło o wyższej efektywności produkcji zwierzęcej w stosunku do produkcji roślinnej. Nawet gospodarstwa wielostronne w strukturze produkcji końcowej i towarowej miały przewagę produkcji zwierzęcej z wyraźnie wzrastającą tendencją. Produkcja zwierzęca w produkcji końcowej i towarowej tych gospodarstw w 1989 r. stanowiła 64%, aby w 1993 roku przyjąć poziom 73%.

Analizując poziom oraz strukturę produkcji końcowej i towarowej badanych gospodarstw, należy zwrócić uwagę na ścisły związek cen na produkty rolnicze

Tabela 2.
Nakłady niektórych środków obrotowych z zakupu w jednostkach naturalnych

Wyszczególnienie	Kierunek produkcji															Ogółem			
	bydłęcy			trzodowy			bydłęco-trzodowy			trzodowo-bydłęcy			wielostronny			1989	1991	1993	
	1989	1991	1993	1989	1991	1993	1989	1991	1993	1989	1991	1993	1989	1991	1993				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	
Ziarno siewne, nasiona (béz warzyw)																			
w dt/gosp.	3,1	1,9	0,4	4,7	2,4	0,2	5,6	0,6	1,1	1,7	1,9	0,0	1,4	4,0	2,3	3,2	2,1	0,7	
w dt na ha gosp.	0,32	0,19	0,04	0,30	0,15	0,01	0,50	0,05	0,10	0,25	0,27	0,0	0,10	0,29	0,15	0,29	0,18	0,06	
Sadzeniaki w dt/gosp.	2,6	30,9	-	-	2,9	-	-	0,6	-	1,8	-	-	-	1,3	-	1,3	2,4	-	
w dt na ha gosp.	0,27	3,01	-	-	0,18	-	-	0,05	-	0,26	-	-	-	0,09	-	0,12	0,21	-	
Nawozy min. w dt/gospod.	28,9	24,7	26,1	39,2	27,9	25,2	36,1	30,8	26,7	28,7	29,4	26,5	27,8	18,7	28,4	30,8	29,0	28,6	
w kg NPK na ha UR	141,8	132,3	137,3	205,1	153,4	143,5	188,1	161,1	121,3	159,4	130,4	152,0	150,2	110,2	150,7	161,1	136,0	135,3	
Usługi mech. w godz/gosp.	6,9	3,6	2,3	9,1	2,0	3,1	6,7	4,8	4,4	6,0	2,4	-	5,4	4,2	1,8	6,8	3,5	2,4	
Pasze treści. i konc. w dt/gosp	6,8	5,7	6,4	67,8	45,0	29,8	7,5	11,6	8,2	6,8	4,9	4,0	5,3	8,9	7,8	15,0	12,4	9,8	
w dt na 1 SD	0,42	0,34	0,42	6,85	3,91	2,81	0,52	0,78	0,56	0,86	0,60	0,49	0,48	0,74	0,70	1,13	0,89	0,75	
Dodatki wit. min. do pasz																			
w kg/gosp.	15,0	14,0	7,0	30,0	12,0	9,0	22,0	10,0	6,0	2,0	2,0	1,5	40,0	8,0	18,0	20,0	9,0	8,0	
w kg na 1 SD	0,9	0,8	0,5	3,0	1,0	0,8	1,5	0,7	0,4	0,3	0,2	0,2	3,6	0,67	1,6	1,5	0,6	0,6	

Źródło: Obliczenia własne

Tabela 3.
Produkcja końcowa i towarowa badanych gospodarstw w tys. zł (średnio na gospodarstwo w cenach bieżących)

Wyszczególnienie	Kierunek produkcji															Ogółem		
	bydłęcy			trzodowy			bydłęco-trzodowy			trzodowo-bydłęcy			wielostronny					
	1989	1991	1993	1989	1991	1993	1989	1991	1993	1989	1991	1993	1989	1991	1993	1989	1991	1993
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Produkcja końcowa brutto	11035,7	70169,6	163587,8	13284,3	100637,0	254402,6	11301,0	74042,0	171834,0	6723,4	47357,2	108106,4	9338,6	76228,4	171874,5	10826,2	73225,4	172118,8
w tym: roślinna	1400,4	9004,2	14437,5	1620,1	9279,3	27886,4	2233,9	8847,2	19871,6	767,2	5891,2	7381,7	2546,1	25564,3	47201,6	1880,3	11248,7	21445,2
zwierzęca	9635,3	61165,4	149150,3	11664,2	91357,7	226516,2	9067,1	65194,8	151962,4	5956,2	41466,0	100724,7	6792,5	50664,1	124672,9	8945,9	61976,7	150673,6
– bydło	8265,8	48206,5	116474,5	2537,3	10868,8	30528,3	5209,7	35318,0	80762,0	2790,2	18279,9	45729,0	3659,9	24469,3	57406,1	5651,3	33903,4	80551,6
– trzoda	1269,1	12700,7	29282,2	8940,4	78698,1	191056,4	3740,6	28506,2	67358,9	3065,2	22636,7	52323,5	2322,0	21801,3	49671,7	3009,7	26800,5	64372,4
– owce	77,2	70,2	3108,2	119,5	1509,6	4324,8	79,1	518,3	2233,8	67,2	378,9	1513,5	631,4	3506,5	15296,8	187,3	805,5	4475,1
Produkcja końcowa netto	10926,4	68199,6	160454,2	12682,4	90749,1	239000,3	10894,4	71096,4	163697,0	6459,7	45765,5	105407,7	9215,9	74123,2	167494,5	10582,1	70027,1	166431,7
w tym: roślinna	1364,7	8607,2	14045,9	1584,1	8969,3	27552,7	2195,6	8769,9	19470,9	753,5	5538,0	7077,4	2524,7	25229,1	46554,7	1850,4	10916,9	21090,0
zwierzęca	9561,7	59592,4	146408,3	11098,3	81779,8	211447,6	8698,8	62326,5	144226,1	5706,2	40227,5	98330,3	6691,2	48894,1	120939,8	8731,7	59110,2	145341,7
Produkcja towarowa brutto	10135,6	64556,3	149230,0	12256,9	93384,6	241996,3	10019,9	67258,5	155645,6	5822,4	42309,4	98284,0	8473,2	70187,6	156620,0	9855,6	67228,2	158161,4
w tym: roślinna	1228,6	8194,2	12778,9	1487,8	8297,7	26645,7	1957,5	7818,9	17521,3	577,8	4780,7	5541,7	2422,2	24718,4	45478,1	1704,4	10339,9	19703,9
zwierzęca	8907,0	56362,1	136451,1	10769,1	85086,9	215350,6	8062,4	59439,6	138124,3	5244,6	37528,7	92742,3	6051,0	45469,2	111141,9	8151,2	56888,3	138457,5
– bydło	7566,6	44085,3	105807,3	2481,0	10708,0	30247,0	4725,6	33418,6	74184,3	2706,1	18263,2	46206,5	3606,9	23848,7	57725,3	5170,0	31618,7	75921,5
– trzoda	1255,4	12194,5	27570,6	8106,7	72609,7	180860,7	3281,4	25259,8	61863,8	2501,3	19072,2	45920,8	1918,2	19528,5	43591,6	2764,2	24495,8	58661,7
– owce	84,2	78,1	3072,1	116,9	1670,9	4242,9	55,4	436,3	1623,1	37,2	193,3	615,0	444,0	2092,0	9825,0	135,0	682,4	3775,7
Produkcja towarowa netto	10026,3	62586,3	146096,1	11655,0	83496,7	226594,2	9613,3	64312,9	147508,6	5558,7	40717,7	95585,3	8359,5	68082,4	152240,0	9611,5	64004,7	152447,3
w tym: roślinna	1192,9	7797,2	12387,3	1451,9	7987,7	26312,2	1919,2	7741,6	17120,6	564,2	4427,5	5237,4	2409,8	24383,2	44831,2	1674,5	10008,1	19348,7
zwierzęca	8833,4	54789,1	133708,8	10203,1	75509,0	200282,0	7694,1	56571,3	130388,0	4994,5	36290,2	90347,9	5949,7	43699,2	107408,8	7937,0	53996,6	133098,6

Źródło: Obliczenia własne

i poziom wartości poszczególnych kategorii produkcji w gospodarstwach. Na przykładzie gospodarstw bydłowych dało się zauważyć zjawisko spadku udziału bydła w wartości produkcji końcowej i towarowej w okresie 1991–1993 o około 5%, przy ogólnym wzroście wartościowego udziału produkcji zwierzęcej w strukturze omawianych kategorii produkcji. Niższe ceny w owym okresie na mleko i żywiec bydłocy spowodowały jakby zjawisko despecjalizacji gospodarstw ukierunkowanych na chów bydła. Jest to zjawisko pozorne, gdyż zadecydował o tym tylko spadek cen, a nie faktyczny spadek produkcji. Jak pokazała dalsza praktyka, kierunki bydłocy były kierunkami stabilnymi, o dużym stopniu specjalizacji produkcyjnej.

Jak pokazują liczby tabeli 3, wielkość produkcji końcowej i towarowej w badanych gospodarstwach w pięcioleciu znacznie wzrosła. Jednak trzeba wyraźnie podkreślić, że wzrost ten był wynikiem wzrostu cen, a nie wynikiem rzeczowego przyrostu produkcji w gospodarstwach. Jak bowiem potwierdziły badania, przyrost produkcji w formie rzeczowej, na przestrzeni okresu badawczego, wyniósł przeciętnie niespełna 8%, gdy w ujęciu wartościowym przyrost ten wynosił prawie 1600%.

Poziom dochodowości gospodarstw

Najbardziej ogólną formułą dochodu w gospodarstwie jest produkcja czysta. W badanych gospodarstwach (tab. 4) produkcja czysta brutto przeciętnie przyjmowała wartość od 9,4 mln zł w 1989 r. do 105,9 mln zł w 1993 r. Najwyższy jej poziom osiągały gospodarstwa trzodowe, bo ponad 157 mln zł w 1993 r. Poziom produkcji czystej brutto oscylował w granicach 100 mln zł w 1993 r. w gospodarstwach o kierunku: bydłowym, bydłoco-trzodowym i wielostronnym. W porównaniu z gospodarstwami trzodowymi był to w analogicznym okresie poziom niższy o około 50%. Najniższy poziom produkcji czystej brutto osiągały gospodarstwa trzodowo-bydłocy bo tylko około 66 mln zł w 1993 r. Zważywszy, że średnia powierzchnia UR w gospodarstwach trzodowo-bydłowych była niższa o 50% w stosunku do innych kierunków produkcji, należy uznać wysokość produkcji czystej za relatywnie zbliżoną do pozostałych kierunków produkcji poza trzodowym.

Ciekawe spostrzeżenia daje analiza tempa wzrostu produkcji czystej brutto w zestawieniu z tempem wzrostu produkcji końcowej i towarowej brutto. Otóż tempo wzrostu produkcji czystej brutto było znacznie wolniejsze niż produkcji końcowej i towarowej. W analogicznym okresie tempo to jest niższe o około 30% na niekorzyść produkcji czystej brutto. Jest to następstwem tzw. zjawiska „rozwarcia nożyc cen” na niekorzyść produkcji rolniczej w stosunku do środków produkcji. Szybsze tempo wzrostu kosztów materiałowych z zakupu w stosunku do cen produkcji rolniczej wpłynęło na niższą dynamikę wzrostu wartości produkcji czystej brutto w stosunku do wartości produkcji towarowej i końcowej.

Produkcja czysta nie jest ostatecznym wynikiem finansowym gospodarstwa. Wynika to z tego, że gospodarstwa funkcjonują w określonym systemie gospodarczym i ciążą na nich określone zobowiązania wynikające z tego systemu, które muszą

być regulowane. Dlatego też gospodarstwa część swoich dochodów z produkcji odprowadzają w postaci tzw. kosztów ogólnych. Dopiero po uregulowaniu tych zobowiązań w gospodarstwie pozostaje do dyspozycji dochód rolniczy.

W okresie badawczym dało się zaobserwować dużą zmienność w poziomie kosztów ogólnych gospodarstw. Było to zjawiskiem stopniowej zmiany systemu gospodarowania z gospodarki nakazowo-rozdzielczej do gospodarki rynkowej. W 1989 r. poziom kosztów ogólnych średnio w gospodarstwie był niski i wynosił poniżej 0,2 mln zł (tab. 4). Był to jeszcze okres, w którym Państwo ustalało i kontrolowało poziom oprocentowania kredytów czy stawki na ubezpieczenia społeczne. W kolejnych latach zmieniono podejście do systemu kredytowego i do zasad ustalania opłat na ubezpieczenia społeczne i fundusz emerytalny rolników. Stąd też widać było wyraźny wzrost kosztów ogólnych w gospodarstwach w kolejnych latach badań. W 1993 r. koszty ogólne przeciętnie w gospodarstwie wynosiły już 20 mln zł. Jest to 100-krotny wzrost na przestrzeni pięciu lat. Koszty ogólne miały dwukrotnie wyższe tempo wzrostu niż koszty materiałowe w gospodarstwach. Koszty ogólne wpływają w sposób bezpośredni na poziom dochodowości gospodarstw. Wraz z ich wzrostem spada dochodowość gospodarstw. Rolnik nie ma bezpośredniego wpływu na wielkość kosztów ogólnych, gdyż wielkość ich stanowiona jest poza gospodarstwem i mają one charakter wymagalnych zobowiązań gospodarstwa. Praktycznie nie jest możliwe zastosowanie oszczędności w tych kosztach, aby zwiększyć dochodowość gospodarstw. Co prawda można zrezygnować np. z kredytów, które obciążają odsetkami gospodarstwo, ale jak pokazuje praktyka nie ma możliwości prowadzenia produkcji rolniczej na wysokim poziomie bez posiłkowania się kredytami. Wynika to ze specyfiki rolnictwa polegającej na sezonowości produkcji w większości prowadzonych kierunkach, a szczególnie w produkcji roślinnej.

Celem prowadzenia produkcji rolniczej jest wypracowanie dochodu rolniczego, który jest źródłem wynagrodzenia rolnika za pracę i jest źródłem akumulacji. Badane gospodarstwa osiągały przeciętnie dochód rolniczy brutto w kolejnych latach na następującym poziomie: 1989 – 9,3 mln zł, w 1991 – 28,0 mln zł, 1993 – 85,9 mln zł. Relatywnie najwyższym dochodem brutto dysponowały gospodarstwa trzodowe (ponad 131 mln zł w 1993 r.). W pozostałych kierunkach produkcji dochód nie przekraczał średnio 100 mln zł. W związku z relatywnie wysokim tempem wzrostu kosztów ogólnych, stopa wzrostu dochodu rolniczego brutto przeciętnie w badanym gospodarstwie była niższa niż stopa wzrostu produkcji czystej brutto w analogicznym okresie. To zjawisko w równym stopniu dotyczyło wszystkich kierunków produkcji.

Z przeprowadzonej analizy dochodowości w badanych gospodarstwach wynika kilka praktycznych spostrzeżeń:

– dochodowość jest bezpośrednio związana z jednej strony z wielkością produkcji końcowej i towarowej, a z drugiej strony z cenami na produkty rolnicze,

Tabela 4.
Produkcja czysta brutto, koszty ogólne i dochód rolniczy w tys. zł (średnio na gospodarstwo w cenach bieżących)

Wyszczególnienie	Kierunek produkcji															Ogółem		
	bydłęcy			trzodowy			bydłęco-trzodowy			trzodowo-bydłęcy			wielostronny			1989	1991	1993
	1989	1991	1993	1989	1991	1993	1989	1991	1993	1989	1991	1993	1989	1991	1993			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Prod. czysta brutto ogółem	9721,0	40387,4	99492,3	11029,4	54787,8	157611,4	9978,5	41277,8	104819,7	5827,7	25558,1	66314,8	8222,9	48237,4	108977,5	9461,6	42119,9	105889,9
Koszty ogólne razem	172,6	14642,3	20884,6	198,5	16495,4	26415,5	169,3	12526,6	19469,5	96,9	5184,0	9328,8	270,3	22435,1	31354,8	170,8	14109,8	19983,6
w tym:																		
– podatek gruntowy	44,2	594,0	960,7	46,3	1164,8	1637,8	45,6	577,7	876,1	27,0	274,6	485,1	49,9	1127,6	1536,4	43,5	693,0	959,2
– ubezpieczenie w PZU	38,2	2561,8	5555,3	48,6	5278,2	7475,6	36,4	2427,1	4828,4	18,9	1503,4	2397,5	44,4	2653,4	6365,0	36,2	2633,0	5095,8
– fundusz emerytalny	44,4	751,3	6474,2	50,1	1232,7	8479,4	52,2	886,0	6210,8	33,9	456,2	2947,9	47,0	1391,3	9970,8	46,2	875,1	6434,7
– odsetki od kredytów	36,0	8795,3	6724,9	43,3	7563,9	7607,7	25,2	7815,7	6055,0	12,4	2581,6	2780,0	119,1	17359,0	12416,5	34,8	9096,7	6334,8
Dochód rolniczy br. ogółem	9548,4	25745,1	78607,7	10830,9	38292,4	131195,9	9809,2	28751,2	85350,2	5730,8	20374,1	56986,0	7952,6	25802,3	77622,7	9290,8	28010,1	85906,3

Źródło: Obliczenia własne.

Tabela 5.
Wskaźniki efektywności produkcji i ich stopy wzrostu w badanych gospodarstwach

Wyszczególnienie	Kierunek produkcji															Ogółem		
	bydłęcy			trzodowy			bydłęco-trzodowy			trzodowo-bydłęcy			wielostronny			1989	1991	1993
	1989	1991	1993	1989	1991	1993	1989	1991	1993	1989	1991	1993	1989	1991	1993			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Produkcja końcowa brutto w j.zb. na ha UR	30,2	31,5	29,8	29,0	32,1	32,8	27,8	31,0	29,4	28,2	31,8	30,2	26,3	27,7	25,9	29,6	31,3	31,9
Produkcja końcowa brutto w tys. zł na ha UR	610,4	3738,4	8359,1	646,8	4817,5	11994,5	608,6	3882,6	8875,7	589,8	4139,6	9351,8	490,0	3822,9	8204,0	606,2	3975,3	9044,6
Dochód rolniczy brutto w tys. zł na ha UR	528,1	1371,6	4016,7	527,3	1833,0	6185,6	528,2	1507,7	4408,6	502,7	1781,0	4929,6	417,2	1294,0	3705,1	520,2	1520,6	4514,3
Produkcja końcowa brutto w j.zb. na 1 j.s.r.	226,3	250,6	229,4	235,7	264,1	263,1	205,7	222,8	226,7	141,5	159,8	147,7	272,2	275,1	246,3	228,9	241,0	242,0
Produkcja czysta brutto w tys. zł na 1 j.s.r.	4033,6	17113,3	39170,2	4359,4	21570,0	59701,3	3823,2	15576,5	41760,8	2567,3	11209,7	28099,5	4469,0	23998,7	49535,2	4095,9	17623,4	42187,2
Dochód rolniczy brutto w tys. zł na 1 j.s.r.	3962,0	10908,9	30947,9	4281,0	15075,7	49695,4	3758,3	10849,5	34004,1	2524,6	8936,0	24146,6	4322,1	12837,0	35283,0	4022,0	11719,7	34225,6
Dochód roln. (tys. zł na 1 j.s.r.) w % przec. wynagr. w 5. podst. działach gosp. narod. tys. zł/osobę	159,7	51,4	64,6	172,5	71,0	103,7	151,5	51,1	70,9	101,8	41,6	50,4	174,2	60,4	73,6	162,1	55,2	71,4
Stopy wzrostu:																		
Produkcja końcowa w j.zb. na ha UR	1,0	1,04	0,99	1,0	1,107	1,13	1,0	1,12	1,06	1,0	1,13	1,07	1,0	1,05	0,98	1,0	1,06	1,08
Produkcja końcowa w tys. zł na ha UR	1,0	6,1	13,7	1,0	7,4	18,5	1,0	6,4	14,6	1,0	7,0	15,9	1,0	7,8	16,7	1,0	6,6	14,9
Dochód rolniczy w tys. zł na ha UR	1,0	2,6	7,6	1,0	3,5	11,7	1,0	2,9	8,3	1,0	3,5	9,8	1,0	3,1	8,9	1,0	2,9	8,7
Produkcja końcowa w j.zb. na j.s.r.	1,0	1,1	1,0	1,0	1,1	1,1	1,0	1,1	1,1	1,0	1,1	1,0	1,0	1,0	0,9	1,0	1,1	1,1
Prod. czysta (tys. zł/1 j.s.r.)	1,0	4,2	9,7	1,0	4,9	13,7	1,0	4,1	10,9	1,0	4,4	10,9	1,0	5,4	11,1	1,0	4,3	10,5
Dochód rolniczy w tys. zł/1 j.s.r.	1,0	2,8	7,8	1,0	3,5	11,6	1,0	2,9	9,0	1,0	3,5	9,6	1,0	3,0	8,2	1,0	2,9	8,5

Źródło: Obliczenia własne.

– dochodowość gospodarstw uzależniona jest od skali produkcji. Widać to wyraźnie na przykładzie kierunku trzodowo-bydłęcego, który ma najniższy poziom dochodu rolniczego brutto, ale jednocześnie dysponuje najmniejszą powierzchnią UR,

– dochodowość oraz tempo jej zmian zależą od wielkości kosztów materiałowych i kosztów ogólnych, z tym że wielkość kosztów materiałowych ponoszonych przez gospodarstwa zależy z jednej strony od cen na środki do produkcji rolniczej, a z drugiej strony od stosowanych technologii produkcji. Natomiast wielkość kosztów ogólnych w gospodarstwach jeszcze w znacznej mierze zależy od polityki Państwa w zakresie kredytowania rolnictwa i ubezpieczeń społecznych rolników.

Ekonomiczna efektywność produkcji

Okres badawczy był okresem transformacji systemu gospodarczego w naszym kraju. Efektem tego procesu był znaczny wzrost cen zarówno na produkcję rolniczą, jak i na środki do produkcji rolnej. Wzrost cen był w pierwszej połowie lat 90. wzrostem inflacyjnym, niekorzystnym dla rolnictwa ze względu na proporcjonalnie wyższy wzrost cen środków produkcji w stosunku do produkcji rolniczej. W związku z tym istotnym zagadnieniem jest określenie w tych warunkach efektywności poszczególnych czynników produkcji w gospodarstwach prowadzących różne kierunki produkcji rolniczej. Z punktu widzenia ekonomiki gospodarstw ważne było zbadanie efektywności czynników produkcji, jak i uchwycenie ich zmienności w czasie.

Jednym z zasadniczych czynników produkcji rolniczej jest ziemia. Efektywność wykorzystania ziemi mierzona produkcją końcową brutto w jednostkach zbożowych przypadająca na 1 ha UR w badanych gospodarstwach na przestrzeni lat 1989–1993, wynosiła średnio 30–31 j. zb. z ha UR i wykazywała niewielką tendencję wzrostową (tab. 5). Tylko kierunek trzodowy charakteryzował się wyraźnym wzrostem wydajności ziemi w ciągu całego okresu badawczego, natomiast w pozostałych kierunkach wydajność ziemi nieznacznie wzrosła w 1991 r. aby ponownie spaść w 1993 r. do poziomu niższego od wyjściowego w roku 1989. Zjawisko to było konsekwencją suszy roku 1992, co spowodowało obniżenie plonów, obsady i wydajności zwierząt. Warto również odnotować fakt, że najwyższą wydajnością ziemi w okresie wyjściowym badań, charakteryzowały się gospodarstwa bydłące, natomiast w okresie końcowym (1993) gospodarstwa trzodowe.

Dochodowość ziemi, mierzona dochodem rolniczym brutto w tys. zł na ha UR, kształtowała się średnio w badanych gospodarstwach od 0,5 mln zł w 1989 r. do 4,5 mln zł w 1993 r. Najwyższą dochodowością charakteryzowały się kierunki trzodowe i trzodowo-bydłące. W kierunku trzodowym wskaźnik ten w roku 1993 przekroczył wartość 61 mln zł, a w kierunku trzodowo-bydłym osiągnął bez mała 50 mln zł. Najniższy poziom tego wskaźnika charakteryzował gospodarstwa wielostronne – 37 mln zł w 1993 r. Wyższy wskaźnik dochodowości ziemi mierzony dochodem rolniczym brutto z 1 ha UR w gospodarstwach trzodowych w stosunku do innych

kierunków produkcji świadczył o względnie wyższej opłacalności produkcji trzody chlewnej. Jeżeli porównać produktywność ziemi mierzoną produkcją końcową brutto w tys. zł na ha UR z dochodowością ziemi mierzoną dochodem rolniczym brutto w tys. zł. na ha UR, to okaże się, że tempo wzrostu produktywności było wyższe od jej dochodowości. Było to odbiciem szybszego tempa wzrostu cen środków produkcji w stosunku do cen sprzedaży produktów rolniczych.

Gospodarstwa objęte badaniami miały charakter rodzinny, stąd źródło siły roboczej stanowiła rodzina. Gospodarstwa nie posiłkowały się siłą roboczą pochodzącą z zewnątrz. Ze względu na stosunkowo duże obszary gospodarstwa, istotne z punktu ekonomicznego było zagadnienie produktywności i dochodowości pracy.

Wydajność pracy mierzona wskaźnikiem ilości jednostek zbożowych produkcji końcowej brutto wytworzonej przeciętnie przez 1 j.s.r. (tab. 5) średnio w gospodarstwie, kształtowała się na poziomie: 228,9 w 1989 r., 241,0 w 1991 r. i 242,0 w 1993 r. Jak widać, wydajność pracy nieznacznie wzrosła w roku 1991 w stosunku do roku 1989, a w roku 1993 przyjęła wartość roku 1991. Najwyższą wydajnością pracy miały w 1993 r. gospodarstwa o kierunku trzodowym. Wydajność pracy w tym okresie w gospodarstwach trzodowych była o 8% wyższa niż przeciętnie w innym kierunku produkcji rolniczej. Najniższą wydajnością pracy charakteryzowały się gospodarstwa trzodowo-bydłce i ich wydajność mierzona tym samym wskaźnikiem była o około 40% niższa od wydajności przeciętnego gospodarstwa przyjętego do badań. Przyczyna tego była prosta. Ze względu na rodzinny charakter gospodarstw zatrudnienie we wszystkich gospodarstwach było bardzo zbliżone i wynosiło średnio na przestrzeni okresu badawczego od 2,3 j.s.r. do 2,5 j.s.r. w gospodarstwie. Natomiast gospodarstwa trzodowo-bydłce miały powierzchnię UR o około 50% niższą niż przeciętnie pozostałe gospodarstwa i dlatego uzyskiwały niższą sumaryczną produkcję. To właśnie zadecydowało o niższej wydajności czynnika pracy w tych gospodarstwach.

Produktywność pracy mierzoną wartością produkcji czystej brutto w tys. zł wytworzonej przeciętnie przez 1 j.s.r. wykazuje istotny związek z techniczną wydajnością pracy, przy czym odzwierciedla jednocześnie zmiany w układzie cen w czasie. Ze względu na znaczny wzrost cen w okresie badawczym, poziom ekonomicznej wydajności pracy wzrósł w całej zbiorowości gospodarstw z 4,1 mln zł na 1 j.s.r. w roku 1989 do 42,2 mln zł na 1 j.s.r. w roku 1993. Wskaźnik wzrostu produktywności pracy, na przestrzeni okresu badawczego, wynosi zatem ponad 10, ale jest niższy od wskaźnika produktywności ziemi o ponad 4 punkty w roku 1993 (tab. 5).

Dochodowość pracy jest niewątpliwie, z punktu widzenia rodziny rolniczej, najważniejszym wskaźnikiem efektywności gospodarowania. W obecnych warunkach rolnik całą swą myśl kieruje na uzyskanie jak najwyższego dochodu z pracy. Niemniej działa on w określonych warunkach zarówno ekonomicznych, jak i przyrodniczo-organizacyjnych oraz społecznych, które zakreślają ramy spełnienia tego

celu. Dochód rolniczy brutto uzyskany przez osoby w pełni zatrudnione w badanych gospodarstwach wynosił średnio w roku 1989 – 4 mln zł, w roku 1991 – 11,7 mln zł, a w roku 1993 – 34,2 mln zł. (tab. 5). Widać skokowy wartościowy wzrost dochodu rolniczego brutto w gospodarstwach na jedną, w pełni zatrudnioną osobę. Jednak liczby te nie oddają w pełni rzeczywistej sytuacji gospodarstw, gdyż tak znaczące wartościowe wzrosty dochodów były możliwe dzięki uwalnianiu cen na produkcję rolniczą przy dużym poziomie inflacji. Tak więc wartość realna wzrostu dochodu rolniczego była praktycznie żadna. Stąd też na tym tle warto przyjrzeć się stopom wzrostu niektórych wskaźników (tab. 5), aby móc realniej i obiektywniej ocenić osiągnięcia gospodarstw. Otóż, jak wynika z liczb zawartych w tabeli 5, tempo wzrostu dochodu rolniczego brutto na 1 j.s.r. jest dwukrotnie niższe niż tempo wzrostu produkcji końcowej brutto w gospodarstwach. Oznacza to, że wraz ze wzrostem produkcji w gospodarstwach nie idzie w parze proporcjonalny wzrost dochodu rolniczego. Taka sytuacja nie może mobilizować rolników do intensyfikacji produkcji rolniczej.

Analizując dochodowość pracy, widać było znaczne jej zróżnicowanie w poszczególnych kierunkach produkcji, objętych badaniami. Najwyższą dochodowość pracy wykazywały gospodarstwa trzodowe, z wyraźną tendencją wzrostową tego wskaźnika w czasie. Dochody na 1 j.s.r. w tych gospodarstwach, mierzone dochodem rolniczym brutto, były wyższe o 6%, 28%, 45% w stosunku do przeciętnego gospodarstwa z całej analizowanej zbiorowości. Kolejnym kierunkiem produkcji, który osiągał wyższe dochody średnio o 10% w stosunku do pozostałych kierunków, był kierunek wielostronny. Gospodarstwa te osiągały tak dobre wyniki dochodowe dzięki najwyższej redukcji kosztów materiałowych z zakupu ze wszystkich badanych gospodarstw. Wyniki gospodarstw wielostronnych wskazują, że i w tym kierunku można osiągać dość wysoką dochodowość pracy. Pozostałe kierunki uzyskały wskaźnik dochodowości pracy poniżej średniej badanej zbiorowości. I tak niższym przeciętnie o 5% wskaźnikiem dochodowości pracy charakteryzowały się gospodarstwa kierunku bydłeco-trzodowego. Dochodowość pracy w tym kierunku w roku 1993 wzrosła i osiągnęła przeciętny poziom dla badanej zbiorowości.

Kierunek bydłeco wykazywał w okresie badawczym trwałą tendencję spadkową dochodowości pracy. Poziom dochodowości pracy był o 10% niższy w 1993 r. w tym kierunku w porównaniu do przeciętnego gospodarstwa objętego badaniami. Jak wykazały badania, pomimo że te gospodarstwa plasowały się na średnim poziomie produktywności i nakładochłonności produkcji, to dochodowość pracy systematycznie spadała. Świadczy to o złej sytuacji ekonomicznej dla produkcji mleka i żywca wołowego, ukształtowanej po 1989 r. Gospodarstwa bydłeco, posiadające w swojej strukturze UR ponad 40% TUZ, nie mają racjonalnej możliwości zmiany kierunku produkcji. Dlatego ważne jest, aby ten niekorzystny proces w gospodarstwach powstrzymać i nadać mu pozytywną tendencję.

Najniższą dochodowość pracy miały gospodarstwa trzodowo-bydłęce. Ich relatywna dochodowość pracy była przeciętnie niższa o około 30% w stosunku do innych gospodarstw. Tutaj główną przyczyną był niski obszar gospodarstw, przy jednoczesnym zatrudnianiu siły roboczej na poziomie zbliżonym do innych kierunków produkcji. Dla przykładu można podać, że w gospodarstwach trzodowo-bydłęcych na 1 j.s.r. przypadało 5 ha UR, gdy w innych kierunkach przeciętnie 8–10 ha UR. Aby odwrócić tę niekorzystną sytuację gospodarstw trzodowo-bydłęcych, należy zwiększyć zasoby ziemi albo zwiększyć obsadę zwierząt i ich wydajność jednostkową. Oczywiście pożądane byłoby, aby procesowi zwiększania powierzchni UR w gospodarstwie towarzyszył jednocześnie proces zwiększania wydajności produkcyjnej zwierząt gospodarskich.

Gospodarstwo jest jednym z wielu miejsc pracy, które daje określone dochody i umożliwia utrzymanie rodziny. Interesujące zatem jest dla rolnika zestawienie jego dochodów osiąganych z gospodarstwa z dochodami innych grup ludności, pracujących poza gospodarstwami. Dążeniem rolnika jest, aby uzyskiwać dochody przynajmniej na poziomie uzyskiwanym w innych działach gospodarki narodowej.

Do porównania zastosowano wskaźnik przedstawiający dochód rolniczy brutto na 1 j.s.r. jako procent przeciętnego wynagrodzenia osób zatrudnionych w pięciu podstawowych działach gospodarki narodowej. Zanim zostaną zinterpretowane liczby w związku z założonym porównaniem, należy przypomnieć, że w analizie dochód rolniczy ma postać kategorii brutto, co oznacza, że zawiera on w sobie także fundusz akumulacji, który jest nieodzownym czynnikiem rozwoju gospodarstw. Dochód rolniczy powinien pokryć amortyzację środków trwałych, konsumpcję rodziny rolnika, gdyż jest wynagrodzeniem za jej pracę, oraz akumulację majątku trwałego, a nawet oprocentowanie kapitału, jakim jest gospodarstwo. Dlatego też dochód rolniczy powinien znacznie przekraczać poziom wynagrodzenia innych grup ludności, dla których wynagrodzenie jest wyłącznie funduszem konsumpcyjnym. Jak więc wyglądało porównanie dochodu rolniczego z przeciętną płacą w pięciu podstawowych działach gospodarki narodowej?

W roku 1989 średnio 1 j.s.r. w badanych gospodarstwach uzyskiwała dochód rolniczy brutto na poziomie 162% przeciętnego wynagrodzenia w 5 podstawowych działach gospodarki narodowej. Ten poziom dochodu należy uznać za zadowalający gospodarstwa i dający im możliwości rozwojowe. Natomiast w kolejnym roku badań (1991) wskaźnik ten drastycznie spadł do poziomu 55%, co oznacza że dochód osoby pracującej w gospodarstwie rolniczym jest o połowę niższy od przeciętnego wynagrodzenia w gospodarce narodowej. Jest to dochód, który nie może dawać satysfakcji rolnikom i zagraża funkcjonowaniu gospodarstw, a utrzymywanie się takiego trendu w gospodarce w dłuższym czasie może przynieść nieodwracalne negatywne skutki w rolnictwie. Kolejny rok badań (1993), pokazał niewielkie zmiany na korzyść rolnictwa w zakresie zestawienia dochodów z gospodarstwa i wynagrodzenia poza nim. Średnio w gospodarstwach w 1993 r. uzyskiwało się dochód rolniczy brutto na

poziomie 71% wynagrodzenia z pięciu podstawowych działów gospodarki narodowej. Był to również dochód, który nie mógł satysfakcjonować rolników. Niemniej patrząc na rok 1991 widać dobrą tendencję w poprawie relacji stosunku dochodu rolniczego do wynagrodzenia pracowników w pięciu podstawowych działach gospodarki narodowej.

Równie istotnym elementem tych porównań było ustalenie, czy wszystkie kierunki produkcji rolniczej objęte badaniami są na takim samym poziomie dochodu rolniczego uzyskiwanego na jedną pełnozatrudnioną osobę w zestawieniu z wynagrodzeniem pracownika zatrudnionego w pięciu podstawowych działach gospodarki narodowej. Okazuje się, że występuje znaczne zróżnicowanie w tym zakresie w poszczególnych kierunkach produkcji. Z tych porównań najkorzystniej wychodzi kierunek trzodowy. Co prawda tak jak przeciętnie w gospodarstwie wziętym do badań rok 1991 był rokiem najmniej korzystnym w tym zestawieniu, to jednak wskaźnik 71% uzyskany przez gospodarstwa trzodowe był wskaźnikiem, jaki gospodarstwa pozostałe uzyskały dopiero w 1993 r. Natomiast gospodarstwa trzodowe w 1993 r. osiągnęły dochód rolniczy brutto na jedną osobę pełnozatrudnioną rzędu 103,7% w stosunku do wynagrodzenia w pięciu podstawowych działach gospodarki. Widać wyraźnie, że kierunek trzodowy znacznie przewyższał średnią populacji w analogicznym okresie badań w tym zestawieniu. Wskazuje to na wyższą opłacalność produkcji trzody chlewnej w stosunku do innych gałęzi produkcji prowadzonych w gospodarstwach.

Najgorzej w tych porównaniach wypada kierunek bydłocy i trzodowo-bydłocy. Okazało się, że nieuzasadnione niskie ceny na mleko i żywiec wołowy znacznie pogorszyły opłacalność produkcji w tych kierunkach, co w konsekwencji dało niskie dochody osiągane przez te gospodarstwa. W tych kierunkach produkcji dochód rolniczy brutto uzyskiwany przez jedną osobę pełnozatrudnioną w 1993 r. był niższy średnio o 40–50% od przeciętnego wynagrodzenia, jakie uzyskiwała osoba zatrudniona poza rolnictwem w pięciu podstawowych działach gospodarki narodowej.

Podsumowanie i wnioski

1. Badania gospodarstw województwa białostockiego, prowadzących produkcję rolniczą w różnych kierunkach produkcji na glebach lekkich, pod kątem ich wyników ekonomicznych potwierdziły istnienie gospodarstw, które w tych warunkach osiągają dobre wyniki gospodarowania, uzasadniające ich byt gospodarczy. Dało się zauważyć znaczne zróżnicowanie wyników ekonomicznych w poszczególnych kierunkach produkcji. Relatywnie najwyższy dochód rolniczy brutto osiągały w okresie badawczym gospodarstwa trzodowe. Ten wynik był możliwy dzięki odpowiedniej skali produkcji i dość dobrej koniunkturze cenowej na żywiec wieprzowy. Najniższy dochód rolniczy brutto miały w analogicznym okresie gospodarstwa trzodowo-byd-

łęce, co było wynikiem stosunkowo niskiej skali produkcji, wynikającej z najniższych zasobów UR w tych gospodarstwach. Jak wynika z tego porównania, bardzo istotnym czynnikiem dla poziomu dochodowości gospodarstw jest skala produkcji rolniczej w nich prowadzonej. Dlatego też gospodarstwa powinny zmierzać do powiększania skali produkcji: z jednej strony przez powiększenie zasobów ziemi, a z drugiej poprzez powiększanie obsady zwierząt.

2. Analiza wykazała, że korzystniejsze wskaźniki efektywności produkcji osiągały w badanym okresie gospodarstwa o trzodowym kierunku produkcji. Osiągały one najwyższą produktywność i dochodowość ziemi oraz najwyższe tempo jej wzrostu. Pod tym względem gospodarstwa wielokierunkowe zajmowały ostatnie miejsce. Charakterystyczne było niższe tempo wzrostu dochodowości ziemi od tempa wzrostu produktywności ziemi. Miało to swoje źródło w szybszym tempie wzrostu cen środków produkcji w stosunku do cen sprzedaży produktów rolniczych. Wpływa z tego wniosek, że zbyt duże rozwarcie tzw. nożyc cen może bardzo niekorzystnie wpływać na poziom dochodowości gospodarstw.

3. Produktywność i dochodowość pracy wykazywała znaczne zróżnicowanie w poszczególnych kierunkach produkcji. Najniższy wskaźnik pod tym względem miały gospodarstwa dwukierunkowe i jednokierunkowe z dominacją bydła. Natomiast wysoką ekonomiczną wydajność pracy miały gospodarstwa trzodowe.

4. Porównanie osiąganego przez gospodarstwa dochodu rolniczego brutto na 1 j.s.r. z wynagrodzeniem osób zatrudnionych w pięciu podstawowych działach gospodarki narodowej, to wypadło niekorzystnie dla gospodarstw. Oznacza to, że rolnicy decydując się na prowadzenie produkcji rolniczej, muszą godzić się na niższe dochody z gospodarstwa niż gdyby pracowali poza nim. Jedynie kierunek produkcji trzodowej wykazywał zbliżony poziom dochodu rolniczego brutto do przeciętnego wynagrodzenia pracownika pracującego w gospodarce narodowej. Z tych zestawień wynikało jasno, że w tych warunkach, przy takiej dochodowości gospodarstwa nie akumulują lub akumulacja odbywa się kosztem ograniczenia konsumpcji rodziny rolniczej. Brak możliwości akumulacji w gospodarstwach ogranicza ich możliwości produkcyjne i rozwojowe.

Literatura

- GRONTKOWSKA A.: Zróżnicowanie wyników ekonomicznych w gospodarstwach indywidualnych na glebach lekkich. RNR, Seria G, Tom 86, z 1. Warszawa 1992.
- KLEPACKI B.: Produkcyjno-ekonomiczne podstawy organizacji gospodarstw rolniczych. Wydawnictwo SGGW-AR, Warszawa 1989.
- KUREK E., GRĄDZIEL K.: Organizacja i wyniki produkcyjne na glebach niskourodzajnych. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej Nr 4, 1991.
- LEWANDOWSKI J. i zespół: Czynniki warunkujące stabilizację skali produkcji zwierzęcej w gospodarstwach rodzinnych. Synteza z badań, maszynopis dla KBN, 1994.

LEWANDOWSKI J., SNARSKI S.: Efektywność gospodarowania na glebach lekkich oraz modele organizacji gospodarstw dla województwa białostockiego. Wydawnictwo SGGW, Warszawa 1995.

Praca zbiorowa wykonana w Zakładzie Rachunkowości Rolnej: Wynik rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych. IERiGŻ, Warszawa 1990.

WOŚ A. (praca zbiorowa):. Analiza sytuacji produkcyjno-ekonomicznej rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 1993 roku. IERiGŻ, Warszawa 1994.

Streszczenie

Badania gospodarstw województwa białostockiego, prowadzących produkcję rolniczą na glebach lekkich wykazały, że gospodarstwa te osiągają dość dobre stabilne wyniki ekonomiczne. Wykazały również zróżnicowanie wyników ekonomicznych w poszczególnych kierunkach produkcji. Najwyższy dochód rolniczy brutto, na przestrzeni pięcioletniego okresu badawczego lat 1989–1993, osiągnęły gospodarstwa o trzodowym kierunku produkcji. Również te gospodarstwa osiągnęły najwyższą produktywność i dochodowość ziemi oraz produktywność i dochodowość pracy.

Bardzo niepokojącym zjawiskiem był relatywnie niski dochód rolniczy z gospodarstwa, przypadający na jednostkę pełnozatrudnionej siły roboczej w gospodarstwie, w stosunku do wynagrodzenia, jakie otrzymywał statystyczny pracownik zatrudniony w innych działach gospodarki narodowej. W tym zestawieniu dochód rolniczy praktycznie w każdym kierunku produkcji był niższy w porównaniu do średniego wynagrodzenia uzyskiwanego z pracy poza rolnictwem. To stawia gospodarstwa w trudnej sytuacji na przyszłość, gdyż dochód rolniczy, oprócz zabezpieczenia konsumpcji rodziny rolniczej na przyzwoitym poziomie, musi być źródłem akumulacji jako czynnika rozwoju gospodarstw.

Economic results on private farms in Białystok province with different production on light soils

Abstract

Studies on farms on light soils of Białystok province have shown that these farms attain quite stable economic results. They have also indicated differentiated economic results in particular production directions. The highest gross agricultural income over the study period between 1989 and 1993 was achieved on pig farms. These farms also had the highest productivity and land profitability as well as labour productivity and profitability.

Extremely disturbing was the relatively low agricultural farm income per fully employed labour force unit on a farm as compared to the salary of statistical worker employed in other branches of state economy. Thus agricultural income was

generally smaller in all production directions as compared to a mean salary for work outside agriculture. This makes the future position of farms difficult, because agricultural income apart from consumption of an agricultural family at a decent level, should be a source of accumulation as a farm growth factor.